

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
Wydział Nauk Humanistycznych
INSTYTUT STUDIÓW KLASYCZNYCH I ORIENTALNYCH

Lublin, 8 maja 2018 roku

Dr hab. Ewa Osek

Instytut Studiów Klasycznych i Orientalnych

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Aleje Raławickie 14, 20-950 Lublin

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Tytuł rozprawy: *Ofiara krwawa w Grecji starożytnej w świetle danych filologicznych. Corpus Platonium. Corpus Hippocraticum*

Autor rozprawy: Mgr Przemysław Biernat

Miejsce publikacji: Warszawa

Data publikacji: 2017

Wydawca: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa

ISBN: 978-83-948011-8-2

Promotor: Dr hab. Krzysztof Bielawski

Dziedzina: nauki humanistyczne

Dyscyplina: literaturoznawstwo.

1. Informacje ogólne

Oceniana rozprawa doktorska – książka mgra Przemysława Biernata zatytułowana *Ofiara krwawa w Grecji starożytnej w świetle danych filologicznych. Corpus Platonicum. Corpus Hippocraticum* – stanowi opracowanie o objętości 235 stron, z bibliografią obejmującą 383 pozycje. Publikacja ta jest częścią projektu *Ofiara krwawa w Grecji starożytnej w świetle danych filologicznych*, realizowanego w Instytucie Filologii Klasycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego i finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS2/01208, którego celem będzie wydanie korpusu tekstów źródłowych dotyczących ofiary krwawej w religii greckiej od Homera do śmierci Aleksandra Wielkiego, wraz z komentarzem filologiczno-historycznym i leksykonem terminologii ofiarniczej. W ramach tego projektu ukazały się dotąd trzy spośród czterech planowanych tomów (jednym z nich jest książka mgra Przemysława Biernata), zaś na stronie internetowej UJ pod adresem <http://www.sacrificium.filg.uj.edu.pl/pl/#/lexicon> zamieszczono roboczą wersję leksykonu liczącą aktualnie 18 haseł, z których 10 ułożył mgr Przemysław Biernat.

2. Czy treść rozprawy odpowiada jej tytułowi?

Celem podjętego tematu badawczego – w zamierzeniu Autora rozprawy, jak również Kierownika projektu – jest stworzenie korpusu tekstów źródłowych dotyczących ofiary krwawej w Grecji klasycznej do 323 roku p.n.e. Zadaniem mgra Przemysława Biernata było opracowanie dialogów platońskich i pseudo-platońskich (*Corpus Platonicum*) oraz pism hipokratejskich (*Corpus Hippocraticum*). Pisma pseudo-platońskie i hipokratejskie chronologicznie wykraczają poza okres klasyczny i, ściśle rzecz ujmując, nie powinny się znaleźć ani w recenzowanym tomie, ani w ogóle w projekcie. Autor rozprawy, mgr Przemysław Biernat, przytacza, przekłada i komentuje 45 wyjątków z 11 dialogów Platona i pięć z pism pseudo-platońskich oraz w ten sam sposób przedstawia sześć ustępów z pism hipokratejskich. Spośród analizowanych ustępów, których jest łącznie 56, sześć nie dotyczy bezpośrednio ofiar krwawych. Są to następujące miejsca u Platona: *Eutydem* 301c-d (s. 41) – dotyczy rzeźnika, nie kapłana; *Prawa* 717a-b (s. 64) – dotyczy parzystości i nieparzystości jako symboli bogów, 841d (s. 91) – dotyczy nieślubnych dzieci, a nie ofiar; *Fedon* 61a-b (s. 111) – dotyczy hymnu, jako ofiary bezkrwawej; *Protagoras* 322a (s. 123) – dotyczy postępu cywilizacyjnego bez związku z ofiarami; *Państwo* 327a, 328a (s. 128) – nie ma tu odniesienia do ofiary krwawej ku czci bogini Bendis. W mojej ocenie rozprawa jest nieco szersza niż jej temat.

3. Ocena kompletności i układu rozdziałów

Recenzowana rozprawa składa się z ośmiu części: wstępu, części poświęconej Corpus Platonicum i podzielonej na 14 sekcji, części dotyczącej Corpus Hippocraticum, bibliografii, wykazów cytowanych inskrypcji i korpusów źródłowych, indeksu cytowanych źródeł, indeksu autorów starożytnych, postaci literackich i mitologicznych oraz indeksu autorów nowożytnych. Moim zdaniem najbardziej dotkliwym brakiem rozprawy jest brak indeksu greckich terminów ofiarniczych, który pozwoliłby czytelnikowi ustalić, jakich terminów ofiarniczych używa Platon, ile razy, w jakich dialogach, w jakich związkach semantycznych, frazeologicznych itp. Recenzując niniejszy korpus sporządziłam listę 21 analizowanych w nim terminów: ἄθυτος, ἀνάπηρος, ἐγχυτρίστρια, ἐκατόμβη, θύειν, θῦμα, θυσία, θυσίαν ἄγειν, ἱερά, ἱερεῖον (οὐ χοῖρον), ἱεροσκοπία, καθαγίζειν, καθαίρειν αἵματι, καίειν, καλλιερεῖν, κνίση, προθύειν, σπλάγχνον, χρυσόκερωσ. Spośród wymienionych zaledwie pięć (mianowicie ἄθυτος, ἀνάπηρος, θυσίαν ἄγειν, καλλιερεῖν, χρυσόκερωσ) znalazło się w internetowym leksykonie terminów ofiarniczych publikowanym na stronie grantu. W moim przekonaniu specjalista układa korpus po to właśnie, żeby czytelnik nie musiał sporządzać sobie sam indeksu odnośnych terminów ani liczyć, ile razy taki czy inny termin został użyty przez danego pisarza starożytnego. Bo to jest zadanie Autora opracowania – specjalisty w tym zakresie. Nawigację dodatkowo utrudnia alfabetyczny układ tekstów – alfabetyczny w tym sensie, że ułożony według alfabetycznej kolejności tytułów dialogów Platona – zastosowany zamiast układu tematycznego, dzięki któremu łatwiej byłoby orientować się i znajdować odpowiednie miejsca. Być może Autor opracowania był zobligowany do przyjęcia takiej a nie innej konwencji, podobnie jak reszta zespołu, i nie mógł ułożyć opracowywanych tekstów w przystępniejszy sposób. Natomiast dla czytelnika taki układ stanowi dodatkową trudność.

4. Merytoryczna ocena treści

Ofiarnictwo w starożytnej Grecji było uważane za sztukę wymagającą specjalistycznej wiedzy, a w okresie grecko-rzymskim uchodziło za wiedzę ezoteryczną, zastrzeżoną dla elitarnego grona znawców. Można powiedzieć, że to się nie zmieniło do dnia dzisiejszego. Zaledwie nieliczni badacze zajmują się obecnie zawiłą problematyką ofiarnictwa, która wymaga rozległej i jednocześnie dogłębnej znajomości źródeł historycznych, leksykografii, odkryć archeologicznych, materiału porównawczego (takiego jak np. folklor) i wielu innych zagadnień szczegółowych. Jednym z takich specjalistów jest mgr Przemysław Biernat.

Podjął się On niezwykle trudnego i ambitnego zadania, które zostało pominięte przez innych badaczy i dotąd nie doczekało się monografii w literaturze przedmiotu: mianowicie zebrania i opracowania odnośnych tekstów na temat ofiar krwawych u Platona. Realizacja tego zadania badawczego przedstawia się w poszczególnych częściach książki w następujący sposób.

We Wstępie mgr Przemysław Biernat zauważa, że podjęty przezeń temat badawczy nie został dotąd opracowany, poza jedną monografią (G.R. Morrow, *Plato's Cretan City*, 1960), dlatego że wzmianki Platona o ofiarach są nieliczne, znikome i niezbyt doniosłe (s. 7). Dlaczego więc Autor zajął się tą problematyką? – Tu powinno znaleźć się uzasadnienie, czemu są takie ważne, choć dotychczas nie przywiązywano do nich dostatecznej wagi. Następuje po tym najważniejsza część Wstępu: kategoryzacja miejsc o ofiarach u Platona i określenie celu książki, jakim jest skontekstualizowanie tych miejsc (s. 8). Kategoryzacja miejsc o ofiarach u Platona, licząca zaledwie pół strony, nie obejmuje wszystkich miejsc diskutowanych w książce, nie mówiąc o tym, że nie obejmuje wszystkich miejsc u Platona. Dlaczego? Skoro tych miejsc jest tak mało, należało omówić je wszystkie, zwłaszcza że Autor podjął się wykonania korpus, które z reguły powinno zawierać wszystkie miejsca. Niestety nigdzie w książce nie pojawia się ani informacja o tym, że Autor nie uwzględnił wszystkich miejsc, ani wyjaśnienie racji, dla której tak właśnie postąpił. Na trzech kolejnych stronach (ss. 8-11) mgr Przemysław Biernat zajmuje się przeglądem kierunków współczesnych badań nad religią grecką, które to badania – jak dopiero co przeczytaliśmy (s. 7) – szerokim łukiem omijają kwestię ofiar u Platona. Na zakończenie (ss. 11-12) Autor podaje informacje o projekcie naukowym, w którym uczestniczy, o konwencjach bibliograficznych przyjętych przez zespół oraz odsyła nas do bibliografii platońskiej, gdyby ktoś chciał sobie sam jakoś powiązać wzmianki u Platona o rytuale ofiarniczym z jego filozofią i teologią. Przypominam, że to jest właśnie zadanie Autora wedle Jego własnych słów: „poprawne skontekstualizowanie zarówno własnego projektu teologicznego Platona, jak i dopuszczonych przezeń do głosu cudzych teologii” (s. 8).

Bezpośrednio po Wstępie (od s.13) następuje przejście do wybranych tekstów i komentarza filologiczno-historycznego. W komentarzu do Platona *Kratylosa* 401b-d Autor błyskotliwie identyfikuje ofiary wstępne dla Hestii (τῆ Ἑστίας πρώτη προθύειν) jako ofiary – zarówno krwawe, jak i bezkrwawe – składane Hestii Kurotrophos (ss. 13-24).

W komentarzu do *Kritiasza* 119c-120b, gdzie zawarty jest opis fikcyjnych ofiar składanych Posejdonowi przez mieszkańców utopijnej Atlantydy, mgr Przemysław Biernat wykazuje się imponującą erudycją i cierpliwością w relacjonowaniu szalonych pomysłów interpretacyjnych nowożytnych uczonych (ss. 25-39). W *Eutydemie* wskazuje dwa miejsca (301c-d i 301e-302a), z których pierwsze dotyczy praktyk moim zdaniem rzeźnickich a nie ofiarniczych (podobne miejsce występuje w *Fajdrosie* 265e), drugie zaś jest szczególnie doniosłe, dlatego że definiuje często ignorowany w nowożytnych opracowaniach aspekt starożytnej greckiej ofiary: ofiarą dla boga może być tylko „swoje”, np. ja mogę składać w ofierze tylko to co moje i nie mogę złożyć ofiary z niczego twojego (ss. 41-43).

W komentarzu do *Eutyfrona* 14a-15a Autor stanął przed poważnym problemem interpretacji nie tylko tekstu greckiego, lecz także literatury przedmiotu, która wokół niego narosła (ss. 45-57), i w tym gąszczu literatury wykazał się świetną orientacją i dużym krytycyzmem. *Prawa* są jedynym dialogiem platońskim, który doczekał się holistycznego opracowania w znakomitej monografii Glenna R. Morrowa (*Plato's Cretan City*, 1960, rpt. 1993). Mgr Przemysław Biernat wybiera i poddaje wnikliwej analizie 20 ustępów z *Praw* (ss. 59-105). Wśród nich jest m.in. bardzo interesujący wyjątek z *Praw* 782b-d o ewolucji ofiar i tzw. życiu orfickim, który obrósł literaturą sekundarną. To miejsce mgr Przemysław Biernat zestawia z treścią głośnego pisma Teofrasta *O pobożności*, które zachowało się fragmentarycznie w drugiej księdze *De abstinentia* Porfiriusza. Moim zdaniem jest to bardzo oryginalna i zasadna teza Autora książki, która godna jest tego, by pójść jej tropem i przyrzeć się ewentualnym związkom między Filipem z Opuntu, wydawcą *Praw*, i Teofrastem z Erezu oskarżonym o bezbożność w Atenach w 320 lub 319 roku p.n.e.

W pięknym dialogu o przyjaźni pt. *Lysis* doktorant wskazuje ustęp o święcie młodzieży zwanym hermają, podczas którego ofiarowywano Hermesowi ἱερεῖα, co oznacza – wedle starożytnego leksykonu Moerisa Attycysty – wszystkie zwierzęta ofiarne oprócz świń. Autor rozprawy wydaje się jednak dopuszczać możliwość, że ἱερεῖον dla Hermesa mogło być ewentualnie świnką (s. 109), mimo że Platon użył w *Państwie* 378a poglądowego zwrotu οὐ χοῖρον, „nie-świnia” w odniesieniu do zwierzęcia ofiarnego (s. 141). Bardzo proszę o ustosunkowanie się do tej mojej wątpliwości w dyskusji, np. podczas publicznej obrony doktoratu.

Analizując *Fedona* Autor książki uwzględnił trzy miejsca, w tym jedno o ofierze z hymnu (*Fedon* 61a-b), która w moim mniemaniu żadną miarą nie można być zaliczona do ofiar krwawych, oraz słynny ustęp przytaczający ostatnie słowa Sokratesa o zaległej ofierze dla Asklepiosa (*Fedon* 118a), którą miał być kogut (ss. 111-15). Na s. 113 Autor podaje zakwestionowaną przez siebie lekcję tekstu *hosion*. Podanie lekcji tekstu greckiego w transliteracji uniemożliwia merytoryczną dyskusję. Bardzo proszę o podanie cytatu w oryginalnym greckim zapisie, żebym mogła odnieść się do niego w dyskusji.

Po omówieniu trzech miejsc w *Polityku* i jednego w *Protagorasie* mgr Biernat przechodzi do *Państwa*, dialogu o idealnym państwie Kallipolis, do którego komentarz napisał Onasander (s. 83). Autor uwzględnił i przeanalizował dziewięć wybranych miejsc (ss. 127-47). Są to ważne i interesujące ustępy o święcie Bendis obchodzonym w Pireusie (*Resp.* 327a i 328a) – w samym tekście nie widzę wzmianki o ofierze krwawej na cześć bogini; o tradycyjnym greckim podejściu do ofiar w IV wieku p.n.e. (*Resp.* 328b-c, 331a-b); o krytyce takiego podejścia (*Resp.* 362b-c); o ówczesnych nieformalnych ruchach religijnych tzw. orfeotelestów (*Resp.* 364b-365a); o ofierze z nie-świni składanej przed przysięgą (*Resp.* 378a); o ofiarach prywatnych (*Resp.* 419a); o ofiarach zaślubinowych w idealnym państwie Kallipolis (*Resp.* 459e-460a); o rzekomych ofiarach z ludzi w arkadyjskim kulcie Zeusa Likajosa (*Resp.* 565d-e). Komentarze mgra Przemysława Biernata do wskazanych ustępów Platona odznaczają się erudycją, krytycyzmem i oryginalnością. Nie mam zastrzeżeń do ich treści poza jednym. Na s. 138 Autor podaje, że ołowiane tabliczki magiczne były przebijane „paznokciami”. Bardzo proszę o wyjaśnienie tego albo o jakiś przykład. Korpora tabliczek i tekstów magicznych reprodukuje szpile do przebijania ołowianych figurek typu wudu; o przebijaniu ich paznokciami nie czytałam.

Przegląd tekstu Platona zamyka *Uczta*, z której mgr Przemysław Biernat wyabstrahował cztery ustępy: o ofiarach dziękczynnych za zwycięstwo Agatona w konkursie tragicznym w 416 roku p.n.e. (*Symp.* 173a), o haruspicii (*Symp.* 188b-d), o ofiarach w mowach postaci literackich zabierających głos w dialogu (*Symp.* 190c, 197d, 201d). Ostatnie miejsce, z mowy Diotymy, nie zostało opatrzone wyczerpującym komentarzem (ss. 155-56). A szkoda, bo to bardzo interesujący ustęp. Istotne by tu było zdefiniowanie rodzaju ofiary, inne niż prywatna vs. publiczna, które proponuje Autor, i sprecyzowanie podanych informacji

nt. steli Diotymy z Mantinei. Na tym kończy się część korpus zawierająca wyjątki z autentycznych dialogów Platona.

Autor zdecydował się włączyć do swego korpusu teksty z post-klasycznych pism pseudo-platońskich i hipokratejskich (ss. 157-93), nie podając uzasadnienia swej decyzji innego niż ten, że Corpus Platonicum obejmuje także utwory późniejsze i nieautentyczne. W związku z tym, że nie rozumiem racji włączenia tekstów post-klasycznych do korpusu tekstów klasycznych ani nie znajduję autorskiego jej uzasadnienia w treści książki, nie chcę wypowiadać się na temat odpowiedności doboru tych tekstów i jakości ich opracowania. Mimo że szczegółowo zapoznałam się z ich treścią.

5. Ocena strony formalnej

Mgr Przemysław Biernat posługuje się poprawnym językiem i stylem. Uwielbia obrazowe zwroty, np. „parasolowy termin” (s. 119), „proceder dokarmiania Minotaura ateńską młodzieżą” (s. 113), które ubarwiają Jego styl. Jednak niektóre makaronizmy mogą powodować nieporozumienie. Na przykład „paradyż Cyrusa” (s. 33) – wiem, że chodzi o park zwierzęcy (od gr. παράδεισος), który Cyrus założył we Frygii – może dla osób nieobeznanych z problematyką być niezrozumiały, bo wyraz „paradyż” w staropolszczyźnie oznaczał zupełnie co innego. Niekiedy Autor używa zagadkowych wyrażeń, np. „niekastrowane ciastka” (s. 24), i nie wyjaśnia ich. Pewnych zabiegów stylistycznych nie rozumiem, np. Autor tłumaczy tekst grecki: „ubrał się w najpiękniejszą szatę” (s. 28), gdy tymczasem jest tam mowa o najpiękniejszej niebieskiej szacie.

Nie mam żadnych zastrzeżeń do sposobu cytowania, metody przypisów i sporządzenia bibliografii. Wszystko jest wykonane poprawnie. Autor może się pochwalić znakomitym opanowaniem warsztatu naukowego. Natomiast jednej rzeczy nie rozumiem i wydaje mi się ona po prostu błędna. W Spisie treści (s. 5) brak tytułu *Corpus Platonicum*, który jest w nagłówkach wszędzie na ss. 13-179, zaś tytuły dialogów Platona – wszystkich oprócz Μίμωσ – są pozbawione akcentów i przydechów.

6. Konkluzja

Rozprawa doktorska mgra Przemysława Biernata, przygotowana pod kierunkiem dra hab. Krzysztofa Bielawskiego, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Kandydat wykazał się dużą wiedzą teoretyczną w swej dyscyplinie naukowej oraz samodzielnością prowadzenia pracy naukowej. Rozprawę oceniam zdecydowanie pozytywnie i uważam, że spełnia ona wymagania stawiane rozprawom doktorskim przez Ustawę o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz.U. z 2016 r. poz. 882). Na tej podstawie wnoszę o dopuszczenie jej Autora – mgra Przemysława Biernata – do publicznej obrony.

8-05-2018

Ewa Oseka

Data i podpis